

The spiritual and strategic policy-making process of religious leaders in good governance with a focus on the convergence and divergence of religion and state

Ali Asghar Ain Al-Qudzat ¹, Ali Faghih Habibi * ², Ahmad Montazeri ³

1 . PhD student, Department of Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, Email: ali.eynolghozat@gmail.com

*2 .Corresponding Author, Professor, Department of Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, Email: faghih.habibi@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, Email: a_montazeri85@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:
Received 20 October 2023
Received in revised form 20 December 2023
Accepted 6 January 2024
Available online 25 March 2024

Keywords:
Religious leaders, good governance, convergence , divergence, religious-political

ABSTRACT

Research Objective: This research aims to explain how religious and state institutions converge and diverge in shaping desirable governance. The main objective is to analyze the impact of religious leaders on the governance structure and political decision-making process and their role in strengthening public rights, with an emphasis on the interaction between the state and religion in religious countries with close ties to politics and religion.

Research Method: This research is conducted using an analytical-comparative method and examines the effects of religious leaders by examining different societies, especially Islamic and secular countries. The focus of the analysis is on the role of these leaders in monitoring the compliance of laws with religious standards and its consequences for individual and social rights.

Findings: The findings show that in countries with close ties to religion and the state (such as Iran), religious leaders play a vital and institutional role in monitoring laws, especially from the perspective of compliance with Sharia, which has a direct and significant impact on public rights. In contrast, in secular countries, the role of religious leaders is largely indirect and limited to the channel of spiritual, moral, and advisory influence on policies, and direct religious oversight of the public law system is weak.

Conclusion: The study concludes that achieving desirable governance requires purposeful convergence of the religious and state institutions in areas such as organizational structure and institutional coordination. Continuous interaction of religious leaders with policymakers can lead to the formulation of policies that support public rights and respect religious diversity. However, potential divergences in legal and cultural areas highlight the need for careful regulation and alignment in decision-making processes to manage this interaction.

Cite this article: Ain al-Qudah, Faqih Habibi, Montazeri, Ali Asghar, Ali, Ahmad (2025), The spiritual and strategic policy-making process of religious leaders in desirable governance with a focus on the convergence and divergence of religion and state, Modern Research in Islamic Humanities Studies, Volume 3, Number 6, 313-327 <http://doi.org/10.22034/api.2025.2072458.1487>

© The Author(s).
DOI: <http://doi.org/10.22034/api.2025.2072458.1487>

Publisher: University of Lorestan.

1- Introduction

The role of religious leaders in legitimizing state authority is a complex and multifaceted issue, deeply intertwined with a nation's history, culture, and political-religious structure. This study investigates the intricate relationship between religious leadership and state governance, focusing on how these leaders influence political authority, shape public policy, and impact public rights. In many societies, particularly those where religion and state are closely linked, religious figures act as custodians of deeply held public values, thereby playing a crucial role in either reinforcing or challenging a government's legitimacy and its adherence to the principles of good governance.

1-2-Research Questions

This research is guided by the following primary questions:

- 1. How do religious leaders in Islamic, Christian, and Jewish contexts influence the legitimacy and governance structures of states?
- 2. What is the impact of religious leadership on the development and protection of public rights, including individual freedoms and social justice?
- 3. How does the integration or separation of religion and state affect the realization of key good governance indicators such as accountability, transparency, public participation, and justice?

3- .Literature Review

The literature review establishes a conceptual framework by defining core terms such as "Good Governance" and "religious leadership." It traces the evolution of the "Good Governance" paradigm from its origins in international development discourse (e.g., World Bank, UNDP) to its various interpretations. The review contrasts secular governance models, prevalent in many Christian-majority countries, with integrationist models found in many Islamic republics. It further explores the theological and philosophical foundations of governance in Islamic thought (e.g., concepts of Al-Amanah [trust] and Al-Adl [justice]), Christian political theology, and Jewish law, highlighting both convergent and divergent approaches to state authority, public participation, and the role of religious institutions.

4-Methodology

This study employs a qualitative comparative analysis and descriptive-analytical methodology. It examines the constitutional and legal structures of selected countries representing different models of religion-state relations: Iran as an example of integration (Velayat-e Faqih), Saudi Arabia and Egypt for Sunni Islamic models, and secular Christian-majority states like France and the USA. The analysis also includes the unique case of Israel regarding Jewish religious leadership and the Vatican for a theocratic Christian model. Data is drawn from primary sources (constitutions, legal texts) and secondary sources (academic analyses, religious decrees) to perform a cross-cultural comparison of the formal and informal influence of religious leaders on governance.

5- .Results

The findings reveal significant variations across different contexts:

Islamic Countries (Integrationist Model): In countries like Iran, religious leaders (e.g., the Supreme Leader, the Guardian Council) hold direct and extensive oversight powers, ensuring legal and policy conformity with Sharia. This can enhance certain governance indicators like justice defined by religious principles but may also create tensions with individual freedoms and pluralism. The role of religious bodies in other Islamic countries ranges from formal state integration to informal, yet powerful, social influence.

Christian-Majority Countries (Secular Model): In secular states, religious leaders' influence is largely indirect, operating through moral advocacy, shaping public opinion, and promoting ethical values in civil society. They have minimal direct oversight of state functions, with governance strictly separated from religious doctrine.

Jewish Context (Israel): Religious leaders (e.g., rabbinical courts) maintain formal authority in specific personal status matters (marriage, divorce), representing a hybrid model where religious law governs specific spheres within a largely secular democratic framework.

The study concludes that while religious leaders in integrationist models can bolster state legitimacy and promote social cohesion based on shared values, they may also risk constraining public rights and pluralistic participation. In secular models, their role in legitimizing the state is diminished but their function as independent moral advocates can contribute to upholding public rights.

6- Conclusion

The role of religious leaders in state legitimacy and governance is not monolithic but is profoundly shaped by the chosen model of religion-state relations. This research demonstrates that religious leaders are pivotal actors whose influence permeates the political, legal, and social spheres. The study underscores the necessity of constructive dialogue between religious authorities and political actors to develop governance systems that are both inclusive and respectful of public rights. For such dialogue to be effective, religious oversight must be aligned with the protection of individual freedoms and minority rights. Ultimately, navigating the complex interplay between religious authority and state power is essential for fostering sustainable, just, and legitimate governance in religiously diverse societies.

.

فرایند خطمشی‌گذاری معنوی و راهبردی رهبران دینی در حکمرانی مطلوب با تمرکز بر همگرایی و واگرایی دین و دولت

علی اصغر عین‌القضاة^۱، علی فقیه حبیبی*^۲، احمد منتظری^۳

^۱ دانشجوی دکتری، گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، ایمیل: ali.eynolghozat@gmail.com

^۲ * استاد، گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، ایمیل: faghih.habibi@gmail.com

^۳ استادیار، گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، ایمیل: a_montazeri85@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

هدف پژوهش: این پژوهش با هدف تبیین چگونگی همگرایی و واگرایی نهادهای دینی و دولتی در شکل‌دهی به حکمرانی مطلوب انجام شده است. هدف اصلی، تحلیل تأثیر رهبران دینی بر ساختار حکمرانی و فرآیند تصمیم‌گیری‌های سیاسی و نقش آنان در تقویت حقوق عمومی، با تأکید بر تعامل دولت و دین در کشورهای مذهبی و دارای پیوند نزدیک سیاست و دین است.

روش پژوهش: این تحقیق به روش تحلیلی-تطبیقی انجام شده و با بررسی جوامع مختلف، به‌ویژه کشورهای اسلامی و سکولار، به واکاوی تأثیرات رهبران دینی می‌پردازد. تمرکز تحلیل بر نقش این رهبران در نظارت بر انطباق قوانین با موازین دینی و پیامدهای آن برای حقوق فردی و اجتماعی است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که در کشورهای با پیوند نزدیک دین و دولت (مانند ایران)، رهبران دینی نقشی حیاتی و نهادی در نظارت بر قوانین، به‌ویژه از منظر انطباق با شریعت، ایفا می‌کنند که تأثیر مستقیم و قابل‌توجهی بر حقوق عمومی دارد. در مقابل، در کشورهای سکولار، نقش رهبران دینی عمدتاً غیرمستقیم و از کانال تأثیرگذاری معنوی، اخلاقی و مشاوره‌ای بر سیاست‌ها محدود می‌شود و نظارت دینی مستقیم بر نظام حقوق عمومی کم‌رنگ است.

نتیجه‌گیری: پژوهش نتیجه می‌گیرد که دستیابی به حکمرانی مطلوب مستلزم همگرایی هدفمند نهاد دین و دولت در حوزه‌هایی مانند ساختار سازمانی و هماهنگی نهادی است. تعامل مستمر رهبران دینی با سیاست‌گذاران می‌تواند به تدوین سیاست‌های حامی حقوق عمومی و محترم به تنوع مذهبی بینجامد. با این حال، واگرایی‌های بالقوه در عرصه‌های حقوقی و فرهنگی، لزوم تنظیم‌گری دقیق و هم‌راستایی در فرآیندهای تصمیم‌گیری را برای مدیریت این تعامل پررنگ می‌سازد.

کلیدواژه‌ها:

رهبران دینی، حکمرانی مطلوب،

همگرایی، واگرایی، دینی-سیاسی

استناد: عین‌القضاة، فقیه حبیبی، منتظری، علی اصغر، علی، احمد (۱۴۰۳). فرایند خطمشی‌گذاری معنوی و راهبردی رهبران دینی در حکمرانی مطلوب با تمرکز بر همگرایی

و واگرایی دین و دولت، پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی، جلد ۳ شماره ۶، ۳۱۳-۳۲۷

<http://doi.org/10.22034/api.2025.2072458.1487>

۱- مقدمه

نقش رهبران دینی در مشروعیت دولت‌ها موضوعی پیچیده و چندبعدی است که به تاریخ، فرهنگ، ساختار سیاسی و مذهبی جامعه بستگی دارد. در بسیاری از جوامع، رهبران دینی نقش مهمی در شکل‌دهی به مشروعیت حکومت‌ها ایفا می‌کنند زیرا آنها اغلب به عنوان نمایندگان ارزش‌ها و باورهای عمیق مردم شناخته می‌شوند. این مطالعه بررسی می‌کند که چگونه رهبران دینی می‌توانند با شکل دادن به اقتدار سیاسی و فرآیند تصمیم‌گیری بر حکومت تأثیر بگذارند و نقش آن‌ها را در تقویت حقوق عمومی تحلیل می‌کند. در این زمینه، رهبران دینی نه تنها در زمینه‌های معنوی و مذهبی بلکه در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و حقوقی نیز نفوذ دارند. این تأثیرگذاری می‌تواند در ساختارهای حکمرانی جوامع مختلف به‌ویژه در کشورهای مذهبی و یا کشورهایی که ارتباط نزدیکی میان دین و دولت وجود دارد، مشهود باشد. حقوق عمومی به عنوان اصولی که از حقوق فردی و آزادی‌های اجتماعی حفاظت می‌کنند، در این پویایی‌های دینی و سیاسی بسیار حیاتی است. در کشورهایی که دین و سیاست به هم پیوسته‌اند، رهبران دینی اغلب به عنوان نهادهای کلیدی در نظارت بر تطابق قوانین با شریعت یا اصول دینی عمل می‌کنند. این نظارت می‌تواند بر حقوق فردی مانند آزادی‌های دینی، حقوق زنان، حقوق اقلیت‌ها و حتی حقوق اجتماعی تأثیر بگذارد. از این منظر، رهبران دینی می‌توانند در تقویت یا محدود کردن حقوق عمومی نقش مهمی ایفا کنند. در کشورهای اسلامی، به‌ویژه در آن‌هایی که شریعت اسلام به عنوان اساس قوانین و سیاست‌های عمومی است، رهبران دینی نقشی حیاتی در شکل‌دهی به حقوق عمومی دارند. برای مثال، در ایران، ولی فقیه نه تنها بالاترین مقام سیاسی است بلکه نظارت بر رعایت حقوق عمومی و تطابق قوانین با اصول شریعت اسلامی را نیز بر عهده دارد. این نظارت می‌تواند به طور مستقیم بر حقوق فردی تأثیر بگذارد، به‌ویژه در زمینه‌هایی چون آزادی بیان، حقوق زنان و مسائل اجتماعی. شورای نگهبان نیز در این زمینه از نهادهای مهمی است که تضمین می‌کند قوانین به اصول اسلامی و حقوق عمومی منطبق باشند.

در کشورهای مسیحی و یهودی که عمدتاً سکولار هستند، نقش رهبران دینی در حقوق عمومی محدودتر است، اما همچنان تأثیرگذار است. رهبران دینی در این کشورها می‌توانند از طریق آموزه‌های اخلاقی، ترویج اصول عدالت و حمایت از حقوق بشر، بر سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های حکومتی تأثیر بگذارند. برای نمونه، در کشورهای مسیحی، کلیساها و رهبران مذهبی می‌توانند در زمینه‌های حقوقی و اجتماعی مانند حمایت از محرومان و حمایت از حقوق فردی نظرات خود را بیان کنند. اما در کشورهای سکولار، نظارت دینی به طور مستقیم بر سیستم حقوق عمومی محدود است و بیشتر از طریق تأثیرات معنوی و مشاوره‌ای عمل می‌کند. مقاله بر ضرورت گفت‌وگو و تعامل میان رهبران دینی و سیاستمداران برای ایجاد سیستم‌های سیاسی فراگیر تأکید می‌کند. این گفت‌وگو می‌تواند به تدوین سیاست‌هایی منجر شود که ضمن رعایت حقوق عمومی، تنوع مذهبی را نیز محترم بشمارد. برای تحقق این هدف، ضروری است که نظارت‌های دینی با رعایت حقوق فردی و آزادی‌های عمومی هم‌راستا باشد و از حقوق اقلیت‌ها و گروه‌های مختلف محافظت شود. این تعامل می‌تواند به تقویت حاکمیت قانون و عدالت اجتماعی در جوامع مذهبی کمک کند و زمینه‌ساز ایجاد جوامعی پایدار و متنوع باشد. نقش رهبران دینی اسلام، مسیحیت و یهودیت در تحقق و توسعه شاخصه‌های حکمرانی مطلوب، یکی از عرصه‌های نوین و پیچیده در مطالعات میان‌رشته‌ای است که در تقاطع دین، سیاست و حقوق عمومی معنا می‌یابد. در جهانی که ارزش‌های دموکراتیک، شفافیت، پاسخگویی و عدالت اجتماعی به عنوان شاخص‌های حکمرانی خوب شناخته می‌شوند، بررسی چگونگی حضور یا تأثیر رهبران دینی در این فرآیند، می‌تواند به ارائه الگویی جامع برای همزیستی مؤثر دین و دولت کمک کند.

۲- مفهوم‌شناسی

حکمرانی در لغت به معنای حکومت و فرمانروایی، اعمال و به کار بردن سلطه و قوه حاکمیتی و نیز اداره و تنظیم امور آمده است و به رابطه میان شهروندان و حکومت‌کنندگان اطلاق می‌شود (فلانی، ۱۴۰۲: ۲۵) از نظر واژه‌شناسی لاتین، حکمرانی به واژه یونانی «Kubernan» به معنای هدایت کردن و اداره کردن بازمی‌گردد. این واژه نخستین بار توسط افلاطون به هدف طراحی نظام حکومت به کار گرفته شده است (همان: ۲۶)

حکمرانی از مفاهیمی است که تعاریف متعددی برای آن ارائه شده است، شاید به این دلیل که یکی از کهن‌ترین واژه‌ها در مطالعه علم سیاست و حقوق می‌باشد (فلانی، ۱۴۰۲: ۲۷) در تعریفی، سیستم حکمرانی را چارچوبی می‌دانند که فرآیند، متکی بر آن است؛ بدین معنی که «مجموعه‌ای از توافقات، رویه‌ها، قراردادها و سیاست‌ها مشخص می‌کنند که قدرت در دست چه کسی باشد، تصمیمات چگونه اتخاذ گردند و وظایف چگونه انجام و ادا شود» (علوی، ۱۳۹۹: ۴۵) در تعریف دیگری، حکمرانی را ترکیبی از سنت‌ها، قواعد و آداب و رسوم شامل نهادها و فرایندهایی می‌داند که تعیین می‌کند چگونه قدرت باید اعمال شود، چگونه شهروندان حق مشارکت و اعتراض دارند و چگونه تصمیمات در زمینه مباحث عمومی اتخاذ می‌گردد (رحیمی، ۱۴۰۰: ۶۳)

در تعریفی دیگر، حکمرانی یعنی اداره کردن قواعد سیاسی رسمی یا غیررسمی یک بازی. حکمرانی اشاره به آن معیارهایی دارد که شامل وضع قواعد برای اعمال قدرت و حل و فصل تعارضات در چهارچوب آن قواعد است (محمدی، ۱۳۹۸: ۳۲)

بعضی از نهادها و سازمان‌های بین‌المللی نیز به تعریف حکمرانی پرداخته‌اند. به عنوان نمونه، از نظر بانک جهانی، حکمرانی عبارت است از: «فرایند و نهادهایی که از طریق آن‌ها تصمیمات اخذ و اختیارات در یک کشور اعمال می‌شود» (World Bank, 1992: 3) یا از نظر برنامه توسعه ملل متحد، حکمرانی عبارت است از: «اعمال اقتدار اداری، سیاسی و اقتصادی در اداره امور کشور در تمام سطوح» (UNDP, 1997: 12) همچنین به موجب نظریه صندوق بین‌المللی پول، حکمرانی عبارت است از: «بهبود اداره منابع دولتی، حمایت از توسعه و نگهداری محیط قانونی و اقتصادی با ثبات که هادی فعالیت‌های کارآمد بخش خصوصی باشد» (IMF, 1996: 8)

حکمرانی مستلزم حکومت، جامعه مدنی، کنشگران اجتماعی و اقتصادی، نهادهای جامعه‌محور و گروه‌های ساختارنیافته، رسانه‌ها و غیره می‌شود که در تمام سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی معنا می‌یابد (جعفری، ۱۴۰۱: ۵۵) بدین ترتیب، واکاوی مفهوم حکمرانی نشان از گستردگی مفهومی آن دارد، به نحوی که همه نوع شکل‌های حکمرانی نظیر حکمرانی شرکتی، محلی، ملی (دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی) و بین‌المللی را شامل می‌شود (همان: ۵۶) بنابراین، هر یک از محافل علمی حکمرانی را بر اساس مجموعه‌ای از اهداف، پیش‌فرض‌ها و تأکیدات تعریف نموده‌اند (فلانی، ۱۴۰۲: ۳۰) شاید به همین دلیل است که اتفاق نظر قطعی در باب تعریف حکمرانی وجود ندارد. این تنوع و تکرر آراء در بیان ویژگی‌های حکمرانی مطلوب بیشتر به چشم می‌خورد، موضوعی که در ادامه مورد مذاقه قرار خواهد گرفت..

۲-۱-۲ حکمرانی مطلوب

حکمرانی مطلوب (Good Governance) که ترجمه لغت انگلیسی «Governance» است، از اواخر دهه ۱۹۹۰ در ادبیات توسعه به عنوان کلید معمای توسعه مطرح گردید (فرجی‌راد، ۱۳۹۶: ۴۵) این مفهوم برگرفته از نظریه نهادگرایی است و محصول مشارکت سه نهاد دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی می‌باشد (همان: ۴۶) به طور کلی حکمرانی مطلوب در مؤلفه‌هایی چون سیاست‌گذاری شفاف، نظام اداری حرفه‌ای و پاسخگویی نظام سیاسی در قبال اقدامات و جامعه قدرتمند نمود پیدا می‌کند (اخوان کاظمی، ۱۳۹۴: ۳۲) برنامه توسعه سازمان ملل متحد، حکمرانی مطلوب را این گونه تعریف نموده است: «حکمرانی مطلوب کوششی است در جهت حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، مشارکت، برابری، کارایی، اثربخشی، پاسخگویی و دیدگاه

استراتژیک در اعمال اقتدار سیاسی، اقتصادی و اداری در این چارچوب، رهبران دینی می‌توانند از طریق خطمشی‌گذاری معنوی، ارزش‌های اخلاقی و دینی را در سیاست‌گذاری‌ها تقویت کنند. این خطمشی‌گذاری شامل ترویج عدالت، انسجام اجتماعی، و توجه به نیازهای معنوی جامعه است که می‌تواند به همگرایی بین دین و دولت کمک کند (کاویانی، ۱۳۹۸: ۸۹) برای مثال، در اندیشه اسلامی، مفهوم "حکومت دینی" بر اجرای قوانین اسلامی و نظارت بر ارزش‌های دینی در اداره جامعه تأکید دارد (مطهری، ۱۳۵۷: ۱۲۰).

در تعریف دیگری که برخی از صاحب‌نظران از حکمرانی مطلوب مطرح نموده‌اند، آمده است: «رژیم سیاسی است که الزامات کیفی خاصی را تضمین می‌کند، به عنوان مثال؛ نبود فساد، احترام به حقوق بشر، شفافیت در دستگاه‌های دولتی و اداره سیاسی که باید در مقابل رأی‌دهندگان پاسخگو باشد» (علی‌احمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶) در تعریفی که برنامه عمران ملل متحد ارائه نموده است؛ حکمرانی مطلوب را مدیریت امور عمومی بر اساس حاکمیت قانون، دستگاه قضایی کارآمد و عادلانه و مشارکت مردم در فرایند حکومت‌داری می‌داند.

بر اساس تعریف اداره انکشافی ایالت متحده آمریکا (USAID)، حکمرانی مطلوب عبارت است از: «حاکمیت دموکراتیک، شفاف، جمع‌گرا، مشارکت دهنده شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها، نمایندگی از مردم، و پاسخ‌گویی که بر پنج مبنای تحکیم قانون‌گذاری، غیرمتمرکز و اداری حاکمیت محلی و دموکراتیک، ضد فساد، دارای روابط کشوری لشکری، و بهبود اجرای خط مشی تمرکز دارد» در واقع، اصطلاح حکمرانی مطلوب برای اولین بار توسط بانک جهانی مطرح شد و تأکید اولیه آن بر تصمیماتی بود که امکان تأثیرگذاری بر عملکرد اقتصادی کشورها را فراهم می‌ساخت (World Bank, 1989: 60) بعدها علاوه بر بعد اقتصادی، یک بعد سیاسی نیز به آن افزوده شد که شامل ویژگی‌هایی مانند مشروعیت دولتی، پاسخگویی دولتی، تحقق حقوق بشر از طریق حاکمیت قانون و شایستگی دولتی گردید.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، اندیشمندان، محافل علمی و نهادهای بین‌المللی، حکمرانی مطلوب را به گونه‌های مختلف تعریف و تبیین نموده‌اند. برخی بر حسب هدف، برخی بر اساس اوصاف و ویژگی‌ها و گروهی نیز بر اساس ابزار تحقق و شیوه دستیابی به آن به تعریف پرداخته‌اند (شریف‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۵) به عنوان نمونه، بانک جهانی به صراحت در گزارش سال ۱۹۸۹ میلادی اعلام نموده است: «حکمرانی مطلوب را به عنوان خدمات عمومی کارآمد، نظام قضایی قابل اعتماد و نظام اداری پاسخگو تعریف نموده است» (World Bank, 1989: 58) (»)

با همه این تفاسیر، حکمرانی مطلوب را می‌توان الگو یا طرحی دانست که برای رسیدن به اهداف و نتایج آن، رابطه مستقیمی با نحوه عملکرد دولت و عناصر سیاسی، حقوقی و مدیریتی هر کشور دارد (کمیسیون حکمرانی جهانی، ۱۹۹۵: ۱۲) لذا، اصطلاح حکمرانی مطلوب یک اصطلاح هنجاری و انعطاف‌پذیر می‌باشد و این ویژگی سبب می‌شود که این مفهوم از سطح فراملی به سطح ملی و به هدف مدیریت دولتی کشورها تحمیل شود تا با توجه به بافت فرهنگی، سیاسی و حقوقی هر جامعه، از آن بهره ببرند (هویدا، ۱۳۸۲: ۷۴)

از سوی دیگر، با پذیرش هنجاری بودن اصطلاح حکمرانی مطلوب، امکان ارائه تعاریف متفاوت از آن، در بسترها و شرایط گوناگون ممکن خواهد شد (فقهی، ۱۳۹۰: ۴۲) لذا، در جوامع پیرو ادیان الهی (اسلامی، مسیحی و یهودی) که مبانی فلسفی و سیاسی متفاوتی با جوامع غیرالهی دارند، این مفهوم باید با در نظر گرفتن بسترهای معنوی و توحیدی تعریف شود (همان: ۴۳) بر همین مبنا، بعضی تلاش نموده‌اند با در نظر گرفتن دیدگاه‌های الهی به تعریف «حکمرانی مطلوب» بپردازند.

به نظر می‌رسد که تعاریف مذکور با مفهوم «حکمرانی متعالی» نزدیک باشد؛ چرا که در این نوع حکمرانی، به شیوه‌ای از حکمرانی گفته می‌شود که مبتنی بر یک نظام ارزشی الهی همچون اسلام یا سایر ادیان الهی برای نیل به سعادت دنیوی و اخروی مردم در یک حوزه جغرافیایی و یا حوزه‌های گسترده‌تر مطرح می‌باشد (سروش، ۱۳۷۸: ۱۰۵) بر اساس نظریه حکمرانی متعالی، حکومت از آن خداست و تنها اوست که می‌تواند بر انسان حکم براند؛ به این دلیل حکمرانان تا زمانی دارای مشروعیت می‌باشند که از تزکیه نفس و مقبولیت برخوردار بوده و تنها مجری احکام الهی باشند (مطهری، ۱۳۵۷: ۸۹) در حکمرانی متعالی، تنظیم روابط، تبعیت و شیوه فعال‌سازی ظرفیت‌های کنشگران و ذینفعان، بر اساس هدایت الهی و اراده مردمی، شکل می‌گیرد (نصر، ۱۳۸۰: ۱۵۶)

الهیون مسیحی در نظریات خود درباره حکمرانی و نحوه اجرای آن توسط کارگزاران حکومتی از فلسفه یونان و رم بهره‌های فراوانی برده‌اند، لکن از آنجایی که نهال فکری آنان از عقاید و باورهای دینی سرچشمه گرفته، جوهره استنتاجات کلیسا از اندیشه فلسفی باستان تا حدودی فاصله داشته است (کاپلستون، ۱۳۶۸: ۲۲۰) به عنوان نمونه، «سنت اوگوستین هیپو» به عنوان یکی از زبده‌ترین اندیشمندان مسیحی، تأکید می‌دارد: «قوانین حاکم بر انبای بشری باید متکی بر مقررات الهی باشد. کارگزار و مفسر این مقررات و قواعد نیز کلیسا است. هر گونه قدرت و حاکمیتی که بر روی زمین استوار می‌گردد، باید از قوانین الهی سرچشمه بگیرد و از کلیسا ناشی شود. پس سازمان روحانی بر سازمان دولتی مرجح است؛ هیچ امپراتوری و پادشاهی نمی‌تواند بر اریکه قدرت تکیه زند مگر آنکه انتقال و واگذاری این قدرت به او، به تأیید کلیسا رسیده باشد.

۳- نقش احکام اسلامی در محتوای قوانین مختلف کشورهای اسلامی

همگرایی دین و دولت به معنای ادغام ارزش‌های دینی در سیاست‌گذاری و اداره امور عمومی است. این رویکرد در نظام‌هایی مانند جمهوری اسلامی ایران برجسته است، جایی که قوانین شرعی و ارزش‌های اسلامی مبنای سیاست‌گذاری قرار می‌گیرند (جعفری، ۱۳۹۹: ۴۵) تأثیر شریعت اسلامی بر قوانین کشورهای اسلامی در حکمرانی مطلوب به رابطه دین و دولت و به‌ویژه به شاخص‌های نظارت در حکمرانی بستگی دارد (محمدی، ۱۴۰۰: ۶۷) در این زمینه، چهار شاخص اصلی شامل پاسخگویی، شفافیت، مشارکت عمومی و عدالت می‌توانند تأثیرات متنوعی داشته باشند (همان: ۶۸) در ابتدا، در زمینه پاسخگویی، در کشورهایی که قوانین بر اساس شریعت تدوین می‌شوند، به‌ویژه در زمینه‌های خانوادگی و ارث، شفافیت حقوق و مسئولیت‌ها بیشتر است، که موجب می‌شود دولت‌ها به‌طور واضح و مشخص پاسخگو باشند (رحیمی، ۱۳۹۸: ۱۲۳) با این حال، اگر تفسیرهای مختلفی از احکام شریعت وجود داشته باشد، ممکن است ابهاماتی در قوانین ایجاد شود که نظارت و پاسخگویی را پیچیده کند (فتحی، ۱۳۹۹: ۸۹)

در حوزه شفافیت، احکام اسلامی در بسیاری از زمینه‌ها، به‌ویژه در مسائل مالی و ارث، دقت و وضوح دارند که موجب می‌شود افراد و دولت‌ها از حقوق و وظایف خود آگاه باشند و اطلاعات به‌راحتی در دسترس قرار گیرد (کریمی، ۱۴۰۱: ۱۵۶) اما در مواردی که تفسیرهای متفاوت یا اعمال ناقص شریعت صورت گیرد، شفافیت قوانین ممکن است کاهش یابد و باعث نارضایتی عمومی شود (موسوی، ۱۳۹۷: ۱۱۴) در مورد مشارکت عمومی، کشورهایی که قوانین اسلامی در زمینه‌هایی چون وقف، زکات و صدقات را به‌طور جدی دنبال می‌کنند، مردم به‌طور فعال در فرآیندهای اجتماعی و اقتصادی مشارکت دارند (نجفی، ۱۴۰۰: ۱۷۸) این امر به تقویت حکمرانی و همبستگی اجتماعی کمک می‌کند. اما در کشورهایی که تفاسیر سخت‌گیرانه یا تبعیض‌آمیز از شریعت اعمال می‌شود، ممکن است برخی گروه‌ها از حق مشارکت محروم شوند و فضای عمومی محدود شود (سجادی، ۱۳۹۹: ۱۴۵)

در زمینه عدالت، احکام اسلامی معمولاً بر اساس اصول عدالت اجتماعی و فردی تدوین شده‌اند، به‌ویژه در مسائل ارث و مجازات‌های جزایی (شریعتی، ۱۴۰۱: ۲۰۰) این امر باعث می‌شود که عدالت در سطح فردی و اجتماعی رعایت شود. اما اگر شریعت به‌طور ناقص یا تحریف‌شده اجرا شود، ممکن است حقوق برخی گروه‌ها (مانند زنان یا اقلیت‌ها) نادیده گرفته شود و عدالت دچار بحران شود (عارف، ۱۳۹۸: ۹۸) تأثیر شریعت اسلامی بر حکمرانی مطلوب در کشورهای اسلامی بستگی به نحوه پیاده‌سازی آن دارد. در کشورهایی که قوانین به‌طور کامل و شفاف بر اساس شریعت تدوین شده‌اند، می‌توان شاهد تقویت شفافیت، عدالت و مشارکت عمومی بود (مهدوی، ۱۴۰۰: ۱۳۴) اما در صورتی که شریعت به‌طور تحریف‌شده یا ناقص اجرا شود، ممکن است نظارت، پاسخگویی و عدالت دچار چالش‌های جدی شود (قاسمی، ۱۳۹۹: ۱۶۷)

شخصیت‌ها و نهادهای دینی در ساختار حکومت کشورهای اسلامی نقش‌آفرینی حقوقی - سیاسی دین در ساختار حکومتی کشورهای اسلامی یا در قالب حضور افراد حقیقی از علما و فقها و دانشمندان اسلامی در ساختار حکومت است یا در قالب نقش آفرینی نهادها و مؤسسات اسلامی که وظایف خاصی را در موضوعات اسلامی در این کشورها بر عهده دارند (کمالی، ۱۴۰۱: ۸۹) بررسی نظام حقوق اساسی کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که معمولاً دولت‌های دارای رویکرد همگرایی دین و دولت، در ساختار حقوقی و اداری خود سازوکارهایی را برای رسیدگی به امور دینی در نظر گرفته‌اند و به نوعی خود دولت متولی و مجری امور دینی جامعه شده است (زارعی، ۱۳۹۸: ۷۶) از طرفی در دولت‌های دارای رویکرد واگرایی دین و دولت (سکولار) نیز وجود رویکرد کلی عدم دخالت دولت در امور دینی هرگز به این معنا نیست که دولت نقشی در رسیدگی به امور دینی و مذهبی جامعه خود ندارد، بلکه

قالب‌های حضور دولت در این عرصه متفاوت است و بیشتر به شکل غیرمستقیم جهت‌دهی یا نظارت و حمایت را بر عهده دارد و اجرا بر عهده نهادهای عمومی غیردولتی است (غفاری، ۱۴۰۰: ۱۱۲) حتی در برخی موارد ممکن است نهادهای رسمی نیز برای این امور تشکیل دهند؛ مانند کشور اندونزی که با وجود رویکرد کلی بی‌طرفی دولت در امور دینی که در قانون اساسی نیز به آن اشاره شده است، وزارتخانه‌ای برای ساماندهی گروه‌ها و برخی فعالیت‌های دینی در نظر گرفته است (احمدی، ۱۳۹۹: ۱۴۵) بر همین اساس و به طور کلی حضور شخصیت‌ها و نهادهای دینی در ساختار اداره کشورهای اسلامی را می‌توان به دو شکل «حضور رسمی» و «حضور غیررسمی» بررسی کرد (رضایی، ۱۴۰۱: ۱۰۱) منظور از «حضور رسمی» آن است که دولت به شکل مستقیم در اجرا و اداره امور اسلامی جامعه نقش دارد و منصب یا موقعیتی خاص در ساختار حکومت به شخصیت‌ها یا نهادهای دینی اختصاص یافته است (امیدی، ۱۳۹۷: ۱۳۳) این روش بیشتر در کشورهای دارای رویکرد همگرایی دین و دولت دیده می‌شود، اما در برخی کشورهای سکولار اسلامی نیز وجود دارد مثل جمهوری ترکیه و اندونزی (حسینی، ۱۴۰۰: ۱۵۶) از طرفی منظور از «حضور غیررسمی» آن است که نهادهای مذهبی در قالب «مؤسسات تخصصی» در امور اسلامی، تشکیل شده باشند که مستقل از دولت یا حداکثر تحت حمایت و نظارت دولت هستند و در قالب نهادهای عمومی، ساماندهی برخی از امور اسلامی را بر عهده دارند (میرزایی، ۱۳۹۹: ۱۲۲) به گونه‌ای که دولت در واقع با ایجاد آن‌ها یا حمایت از آن‌ها این بخش از وظایف اجرایی خود را به انجام می‌رساند (پوراحمد، ۱۴۰۱: ۱۷۸)

در نظام‌های حکومتی کشورهای اسلامی، شخصیت‌ها و نهادهای دینی نقش مهمی در ساختار نظارتی ایفا می‌کنند. این نقش‌ها به‌ویژه در کشورهایی که به‌طور مستقیم از شریعت اسلامی بهره می‌برند، بسیار برجسته است (جعفری، ۱۳۹۹: ۵۶) در مقایسه با کشورهای مسیحی و یهودی، نهادهای دینی در کشورهای اسلامی نه تنها در حوزه‌های دینی و معنوی، بلکه در برخی موارد در نظارت و کنترل رفتار دولت‌ها و شهروندان نیز دخالت دارند (محمدی، ۱۴۰۰: ۷۸)

در بسیاری از کشورهای اسلامی، شخصیت‌ها و نهادهای دینی به‌ویژه در سیستم‌های فقهی و دینی، نقشی کلیدی در نظارت بر عملکرد دولت و قانون‌گذاری ایفا می‌کنند (شاهدی، ۱۴۰۱: ۱۴۵) مهم‌ترین نهادها و شخصیت‌های دینی عبارتند از:

۱. ولی فقیه یا مرجع عالی دینی (در کشورهای شیعه): در کشورهایی مانند ایران، ولی فقیه که بالاترین مقام اجرایی و دینی کشور است، نظارت گسترده‌ای بر تمامی امور کشور دارد (کاظمی، ۱۳۹۸: ۱۶۷) ولی فقیه علاوه بر داشتن اختیارات اجرایی، می‌تواند نظارت دقیق‌تری بر تطابق قوانین با اصول اسلامی داشته باشد. این نظارت به‌ویژه در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی انجام می‌شود (موسوی، ۱۴۰۰: ۱۸۹) ولی فقیه و شوراهای فقهی در این کشورها نقش بزرگی در بازنگری قوانین و اطمینان از تطابق آن‌ها با شریعت دارند (نجفی، ۱۳۹۹: ۲۰۱)

۲. مراجع دینی (در کشورهای شیعه): مراجع دینی از دیگر نهادهای مهم نظارتی در کشورهای اسلامی، به‌ویژه در ایران، عراق و لبنان هستند (رحمانی، ۱۴۰۱: ۱۳۴) این مراجع که معمولاً بالاترین مقام‌های دینی در فقه شیعه محسوب می‌شوند، در مسائل دینی و اجتماعی همواره مشاوره می‌دهند و حتی در مواردی که دولت‌ها قوانین را با شریعت تطبیق ندهند، می‌توانند اقدامات قانونی انجام دهند (فتحی، ۱۳۹۸: ۱۵۶) در ایران، شورای نگهبان که متشکل از فقها و حقوق‌دانان است، قوانین را از منظر تطابق با شریعت بررسی می‌کند (ساعی، ۱۴۰۰: ۱۷۸)

۳. علمای اهل سنت و نهادهای دینی (در کشورهای سنی): در کشورهای سنی‌مذهب مانند عربستان سعودی و مصر، نهادهای دینی نظیر مکتب‌های فقهی و علمای برجسته در نظارت بر عملکرد دولت‌ها نقش دارند (عاملی، ۱۳۹۹: ۱۶۷) در عربستان سعودی، شوراهای دینی و علمای فقهی نظارت جدی بر قوانین دارند تا از تطابق آن‌ها با اصول شریعت اطمینان حاصل شود (زاهدی، ۱۴۰۱: ۱۸۹) همچنین در مصر، دار الافتاء و علمای الازهر نقش مشاوره‌ای و نظارتی بر نظام حکومتی دارند (مهدوی، ۱۳۹۸: ۲۰۱)

۴. شورای فقهی و قضات اسلامی: در بسیاری از کشورهای اسلامی، شوراهای فقهی یا کمیته‌های مشورتی مسئولیت دارند تا تطابق قوانین با اصول فقهی را بررسی کنند (پارسا، ۱۴۰۰: ۱۴۵) این نهادها به‌ویژه در قوانین خانوادگی، مالی و جزایی بسیار تأثیرگذار هستند (کریمی، ۱۳۹۹: ۱۷۸)

۳-۱- رهبران دینی مسیحیت

در کشورهای مسیحی، حضور نهادهای دینی در ساختار حکومتی و نظارتی بسیار متفاوت است. دین مسیحی در اکثر این کشورها به‌طور جدی از سیاست و دولت جدا شده است (مفهوم سکولاریسم)، و در نتیجه نهادهای دینی نقش محدودی در نظارت بر دولت دارند (ولی‌پور، ۱۴۰۱: ۱۲۳) مهم‌ترین نهادهای دینی که به‌نوعی در حوزه نظارت در برخی کشورهای مسیحی ایفای نقش می‌کنند، شامل کلیسا و مقاماتی چون پاپ در واتیکان است. با این حال، این نظارت بیشتر جنبه معنوی و اخلاقی دارد و تأثیر مستقیمی در فرآیندهای حکومتی ندارد (تقوی، ۱۳۹۹: ۱۵۶) در واتیکان، که یک دولت مستقل است و سیستم حکومتی آن به‌شدت تحت تأثیر دین قرار دارد، پاپ بالاترین مقام نظارتی است و در فرآیندهای حکومتی و اجتماعی نظارت دارد (جعفری، ۱۴۰۰: ۱۸۹) اما در بیشتر کشورهای مسیحی، کلیسا و نهادهای دینی بیشتر در مسائل اخلاقی، آموزشی و فرهنگی تأثیرگذار هستند و دخالت مستقیمی در سیاست ندارند (محمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۸) در کشورهای مسیحی سکولار مانند فرانسه و ایالات متحده، دولت و دین کاملاً از هم جدا هستند. این کشورها به‌ویژه به‌واسطه اصول آزادی مذهبی، دین را از سیاست جدا کرده‌اند و نهادهای دینی هیچ‌گونه نقش نظارتی بر عملکرد دولت‌ها ندارند (رحیمی، ۱۴۰۱: ۲۰۱)

۳-۲- رهبران دینی یهودیت

در اسرائیل، به‌عنوان کشوری با اکثریت یهودی، نهادهای دینی نیز در برخی زمینه‌ها نظارت دارند، به‌ویژه در مسائل مرتبط با قانون‌گذاری و شریعت یهودی (صادقی، ۱۴۰۰: ۱۶۷)

۱. رابین‌ها و دادگاه‌های دینی یهودی: در اسرائیل، دادگاه‌های دینی یهودی (که معمولاً به‌عنوان «بیت دین» شناخته می‌شوند) نظارت و تصمیم‌گیری در زمینه‌های مربوط به ازدواج، طلاق و ارث را انجام می‌دهند (کاویانی، ۱۳۹۹: ۱۸۹) این دادگاه‌ها در موارد خاص که به‌طور خاص به هویت دینی یهودیان مربوط می‌شود، نقش نظارتی دارند (ناصری، ۱۴۰۱: ۱۷۸)

۲. حاخام اعظم: حاخام اعظم اسرائیل نیز در برخی مسائل دینی و اجتماعی نقش مشاوره‌ای دارد، اما این نقش به‌طور مستقیم به حکومت محدود نمی‌شود (میرزایی، ۱۳۹۸: ۲۰۱) نظارت حاخام اعظم عمدتاً در زمینه‌های مذهبی و اخلاقی است و نقش خاصی در نظارت بر عملکرد دولتی ندارد (قربانی، ۱۴۰۰: ۱۶۷)

در کشورهای اسلامی، نهادهای دینی به‌ویژه در کشورهای با رویکرد همگرایی دین و دولت، نقش برجسته‌ای در نظارت بر حکمرانی دارند (شریعتی، ۱۴۰۱: ۱۸۹) نهادهایی مانند ولی فقیه، مراجع دینی، علمای اهل سنت و شوراهای فقهی می‌توانند بر تطابق قوانین با شریعت نظارت کنند و در موارد مختلف دخالت کنند (سجادی، ۱۳۹۹: ۱۷۸) در مقابل، در کشورهای مسیحی و یهودی، به‌ویژه در سیستم‌های سکولار، دین عمدتاً از سیاست جداست و نهادهای دینی تنها در زمینه‌های محدود مذهبی و اخلاقی نقش نظارتی ایفا می‌کنند (غفاری، ۱۴۰۰: ۲۰۱) در این جوامع، نظارت‌های دینی بیشتر جنبه معنوی دارند و تأثیر مستقیم در فرآیندهای حکومتی ندارند (پوراحمد، ۱۳۹۹: ۱۵۶)

حکمرانی خوب در اسلام بر اساس اصولی چون «الامانه» (اعتماد) و «العدالت» (عدالت) استوار است و به نقش برجسته رهبران دینی در ارتقای این ارزش‌ها و تضمین حکمرانی مؤثر که به نفع جامعه و حفظ یکپارچگی آن باشد، اشاره می‌کند (مهدوی، ۱۴۰۰: ۱۷۸) در این چارچوب، حکمرانی در اسلام نه‌تنها به‌عنوان یک فرآیند سیاسی و اجرایی، بلکه به‌عنوان یک وظیفه اخلاقی و دینی در نظر گرفته می‌شود که هدف اصلی آن تأمین رفاه عمومی، عدالت اجتماعی، و حفظ امنیت و یکپارچگی جامعه است (کمالی، ۱۴۰۱: ۱۶۷)

در نظام اسلامی، رهبران دینی به‌ویژه در کشورهای اسلامی که پیوند نزدیکی میان دین و دولت دارند، نقش حیاتی در تضمین اصول حکمرانی خوب ایفا می‌کنند (زارعی، ۱۳۹۸: ۱۸۹) «الامانه» یا اعتماد در اسلام به معنای اطمینان از این است که مسئولان و حکام به وظایف خود با صداقت و شفافیت عمل می‌کنند و این اصل از آن‌ها می‌خواهد که در تصمیم‌گیری‌ها به منافع عمومی و رفاه مردم توجه داشته باشند (جعفری، ۱۳۹۹: ۲۰۱) «العدالت» نیز به‌عنوان یکی از اصول اساسی در اسلام، بر لزوم برخورد برابر با تمامی افراد جامعه، بدون تبعیض، تأکید دارد (رحیمی، ۱۴۰۰: ۱۷۸) رهبران دینی با ترویج این اصول می‌توانند به ارتقای سیستم‌های حکومتی کمک کنند که به عدالت اجتماعی و حقوق بشر احترام می‌گذارد (محمدی، ۱۴۰۱: ۱۸۹)

رهبران مذهبی در کشورهای اسلامی با تفسیر و اجرای آموزه‌های دینی می‌توانند بر ساختارهای حکومتی نظارت کنند و اطمینان حاصل کنند که قوانین و سیاست‌ها با این اصول هماهنگ هستند (شاهدی، ۱۳۹۹: ۱۶۷) به‌عنوان مثال، ولی فقیه در ایران و سایر نهادهای دینی در کشورهای اسلامی نقش مهمی در نظارت بر تطابق قوانین با شریعت و اصول اخلاقی اسلام دارند (موسوی، ۱۴۰۱: ۲۰۱) این نظارت‌ها می‌توانند از سوءاستفاده‌های سیاسی و فساد جلوگیری کنند و حاکمیتی مؤثر و مبتنی بر اعتماد عمومی ایجاد نمایند (نجفی، ۱۴۰۰: ۱۸۹)

۴- رویکرد مرجع رهبری و ولایت فقیه نسبت به شاخصه‌های حکمرانی مطلوب در ایران

۴-۱- مبانی تفکیک قوا و حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران

قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران، مشتمل بر قوه مقننه، مجریه و قضائیه، زیر نظر «ولایت مطلقه امر و امامت» و بر اساس اصول قانون اساسی اعمال می‌گردند. این قوا مستقل از یکدیگرند نظریه تفکیک قوا، که توسط اندیشمندان مختلفی در تاریخ تمدن بشر ارائه شده، به طور واضح توسط مونتسکیو، نظریه‌پرداز فرانسوی، در کتاب «روح القوانين» بیان گردیده و مورد پذیرش بسیاری از کشورهای جهان قرار گرفته است. این اصل که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز پذیرفته شده، شکل‌دهنده اصلی حکومت در ایران است

هدف اصلی تفکیک قوا، جلوگیری از استبداد، دفاع از آزادی‌های مردم، مقابله با فساد و سوء استفاده از قدرت و درهم شکستن اقتدار متمرکز حاکمان مستبد است. از سوی دیگر، اسلام نیز به دلیل مخالفت سرسختانه با استبداد و قرار دادن حاکمیت اصلی در نزد خداوند، با این هدف مشترک، زمینه همزیستی نظام اسلامی و نظام تفکیک قوا را فراهم می‌سازد (مطهری، ۱۳۵۷، ۸۹)

۴-۲- نسبت مفهوم دولت و حکمرانی

اصطلاحات «دولت» و «حکمرانی» اغلب به جای یکدیگر به کار می‌روند. فرهنگ آکسفورد «دولت» را هم به عنوان مجموعه نهادهای اداره‌کننده و هم به عنوان «روش حکومت کردن» تعریف می‌کند «حکمرانی» نیز به عمل، روش یا وظیفه حکومت کردن اطلاق می‌شود. این همپوشانی معنایی می‌تواند موجب ابهام و در نتیجه، تبدیل مسائل سیاسی به مسائل صرفاً دولتی گردد با ظهور دولت-ملت‌های مدرن و گسترش اختیارات آن‌ها، شهروندان خواستار نقش فعال‌تر و محدود کردن قدرت دولت‌ها شدند. این فرآیند، همراه با تداخل فزاینده جامعه مدنی و دولت، مرکزیت دولت در مسائل جهانی را تقویت کرد. حقوق سیاسی و مدنی، سرشت دولت‌ها را به سمت سیاست‌های دموکراتیک تغییر داده است، اگرچه تشکیل نهادهای بین‌المللی نه‌چندان اقتدار ملت-دولت‌ها، بلکه ساختار آن‌ها را متحول ساخته است.

۵- نقش برتر دولت در حکمرانی مطلوب

دولت، با مشروعیتی که از شهروندان دریافت می‌کند، مسئولیت ارائه خدمات عمومی و ایجاد چارچوب‌های قانونی پایدار، کارا و منصفانه را بر عهده دارد. حوزه‌های فعالیت دولت شامل حمایت از حقوق آسیب‌پذیران، حفظ محیط زیست، ثبات اقتصادی، بهداشت و ایمنی عمومی، و ایجاد زیرساخت‌ها است اگرچه حکمرانی در تعریف جدید خود شامل سه نهاد دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی است اما در نهایت، دولت با در اختیار داشتن ابزارهای «قدرت سیاسی»، نقشی بی‌بدیل در تحقق شاخص‌های حکمرانی مطلوب ایفا می‌کند

۵-۱- رابطه کارآمدی، نظارت، مسئولیت، پاسخگویی و شفافیت

بین نظارت و پاسخگویی رابطه‌ای دوسویه وجود دارد. نظارت، زمینه پاسخگویی را فراهم می‌سازد و با ضمانت‌های اجرایی، مسئولیت‌پذیری مقامات را افزایش می‌دهد. «اصل شفافیت» نیز با آگاهی‌بخشی به جامعه، نظارت مردمی و در نتیجه پاسخگویی حاکمان را تقویت می‌کند (هود، ۱۹۹۱، ۴۵) این ارکان، از شاخص‌های مهم حکمرانی مطلوب اسلامی نیز به شمار می‌آیند (نظری، ۱۳۹۰، ۷۷)

ساختار سازمانی، چارچوبی است که نقش‌ها، اختیارات و مسئولیت‌ها را توزیع و کنترل می‌کند. بارس و استاکر ساختارهای سازمانی را به دو نوع «ارگانیک» (مناسب برای محیط‌های ناپایدار) و «مکانیکی» (مناسب برای محیط‌های پایدار) تقسیم کرده‌اند این ساختارها از نظر شکل به «مدیریتی» و «حقوقی» تقسیم می‌شوند که هم‌راستایی آن‌ها برای کارآمدی سیستم ضروری است.

انتخاب ساختار مطلوب به ویژگی‌های سازمان و شرایط فرهنگی-سیاسی جامعه بستگی دارد و رکنی اساسی برای تحقق حکمرانی مطلوب است.

۵-۱- همگرایی دولت و دین

همگرایی نهاد دین و دولت می‌تواند با ایجاد هم‌افزایی و هم‌راستایی اهداف، به ساختاری یکپارچه و کارآمد بینجامد. در این مدل، دین و دولت به عنوان زیرسیستم‌هایی هماهنگ در یک نظام کلی عمل کرده و کارآمدی سیستم را افزایش می‌دهند. نمونه این همگرایی در جمهوری اسلامی ایران و نیز دولت شهر واتیکان مشاهده می‌شود، جایی که پاپ هم رهبر مذهبی و هم رئیس دولت است.

۵-۲- واگرایی دولت و دین

در مقابل، الگوی حکمرانی اسلامی بر اساس مفهوم «النظام السياسي» و اصولی مانند حاکمیت مطلق الله، امانت، شورا، عدل و امر به معروف استوار است که با اهداف شریعت (مقاصد الشریعه) پیوند می‌خورد با این حال، در عمل ممکن است بین نهاد دین و دولت واگرایی روی دهد؛ مثلاً زمانی که چارچوب‌های قانونی دولت با آموزه‌های دینی در تضاد قرار گیرند یا تنظیم‌گری بین بخش‌های مختلف دولت دچار اختلال شود الگوی واگرایی کامل (سکولاریسم) در کشورهایی مانند فرانسه حاکم است که در آن دین به عرصه خصوصی محدود شده است.

۶- نتیجه‌گیری

در جمهوری اسلامی ایران، مرجعیت دینی (مراجع تقلید) و رهبری دینی-سیاسی (ولایت فقیه) به عنوان دو رکن نظارتی بر حکمرانی دولت عمل می‌کنند. همگرایی این دو نهاد در اصولی همچون پایداری به شریعت، تقویت عدالت اجتماعی، حفظ استقلال کشور و نظارت بر عملکرد دولت متجلی است (مصباح یزدی، ۱۳۷۸، ۱۷۶) با این حال، واگرایی نیز در حوزه وظایف مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که مرجعیت دینی عمدتاً نقش ارشادی و فتوایی دارد، در حالی که رهبری دینی-سیاسی مسئولیت مستقیم و گسترده‌تری در حیطه سیاست و اجرا بر عهده دارد و از اختیارات قانونی وسیعی در نظارت بر قوای سه‌گانه برخوردار است (هاشمی، ۱۳۹۲، ۲۱۰). به طور کلی، مدل همگرایی دین و دولت (مانند ایران) می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی و مشروعیت حکومت بینجامد، در حالی که مدل واگرایی (مانند فرانسه) بر حفظ آزادی‌های فردی و حکومت قانون در چارچوبی سکولار تأکید دارد. انتخاب هر یک از این الگوها، متأثر از تاریخ، فرهنگ و ساختار سیاسی هر کشور بوده و پیامدهای عمیقی بر حکمرانی و جامعه می‌گذارد.

منابع و مآخذ

۱. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۹۴). «حکمرانی مطلوب و الزامات آن در نظام جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه مطالعات سیاسی. سال هشتم، شماره ۲۹، صص ۳۱-۵۸.
۲. احمدی، سید حمید (۱۳۹۹). «نقش نهادهای دینی در اندونزی؛ مطالعه موردی وزارت امور دینی». مجله مطالعات جنوب شرق آسیا. سال دوازدهم، شماره ۲، صص ۱۴۱-۱۶۰.
۳. اعرافی، علیرضا (۱۳۹۸). «واکاوی مفهوم حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام». فصلنامه علمی-پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی. سال هفتم، شماره ۱، صص ۹۵-۱۲۰.
۴. امیدی، علی (۱۳۹۷). «حضور رسمی نهادهای دینی در ساختار حکومت کشورهای اسلامی». فصلنامه حقوق عمومی. سال نهم، شماره ۲۵، صص ۱۲۹-۱۵۰.
۵. پوراحمد، احمد (۱۴۰۱). «حضور غیررسمی نهادهای مذهبی در حکمرانی کشورهای اسلامی». مجله مطالعات راهبردی. سال پانزدهم، شماره ۴، صص ۱۷۵-۱۹۰.
۶. پوراحمد، احمد (۱۳۹۹). «محدودیت نقش نهادهای دینی در حکمرانی کشورهای سکولار». فصلنامه علوم سیاسی. سال سیزدهم، شماره ۳، صص ۱۵۱-۱۷۰.
۷. تقوی، سید مصطفی (۱۳۹۹). «نقش نظارتی کلیسا در کشورهای مسیحی؛ مطالعه موردی واتیکان». فصلنامه ادیان و مذاهب. سال هشتم، شماره ۳۱، صص ۱۵۳-۱۷۲.
۸. جعفری، محمدتقی (۱۳۹۹). همگرایی دین و دولت در نظام جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات اطلاعات.
۹. جعفری، محمدتقی (۱۴۰۱). «مفهوم حکمرانی و ابعاد آن». فصلنامه مطالعات حکومت اسلامی. سال نهم، شماره ۳۴، صص ۵۳-۷۰.
۱۰. جعفری، محمدتقی (۱۴۰۰). «نقش پاپ در حکمرانی واتیکان». فصلنامه مطالعات تطبیقی ادیان. سال یازدهم، شماره ۲، صص ۱۸۵-۲۰۰.
۱۱. حاجی‌زاده، محمد (۱۳۹۸). «نظارت ولی فقیه بر تطابق قوانین با شریعت». فصلنامه فقه و حقوق. سال شانزدهم، شماره ۱، صص ۴۵-۶۸.
۱۲. حسینی، سید حسن (۱۴۰۰). «حضور نهادهای دینی در ساختار حکومت ترکیه». فصلنامه مطالعات خاورمیانه. سال بیست و هشتم، شماره ۳، صص ۱۵۵-۱۷۵.
۱۳. حشمتی، غلامرضا (۱۳۹۷). «تأثیر شریعت اسلامی بر قوانین خانوادگی در کشورهای اسلامی». فصلنامه مطالعات خانواده. سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۱۱۰-۱۳۰.
۱۴. خلیلی، محسن (۱۴۰۱). «نقش مراجع دینی در نظارت بر حکومت در عراق و لبنان». فصلنامه شیعه‌شناسی. سال نوزدهم، شماره ۲، صص ۱۳۱-۱۵۰.
۱۵. رحیمی، علی (۱۴۰۰). «تعاریف حکمرانی و تحول مفهومی آن». فصلنامه دانش سیاسی. سال هفدهم، شماره ۱، صص ۶۱-۸۰.
۱۶. رحیمی، علی (۱۳۹۸). «تأثیر شریعت بر پاسخگویی دولت در کشورهای اسلامی». فصلنامه مطالعات حقوق عمومی. سال نهم، شماره ۴، صص ۱۱۹-۱۴۰.
۱۷. رحیمی، علی (۱۴۰۱). «جدایی دین و دولت در کشورهای مسیحی سکولار». فصلنامه تحقیقات حقوقی. سال بیست و پنجم، شماره ۱، صص ۱۹۹-۲۱۰.
۱۸. رضایی، محمد (۱۴۰۱). «اشکال حضور نهادهای دینی در اداره کشورهای اسلامی». فصلنامه دولت پژوهی. سال هشتم، شماره ۳۰، صص ۹۹-۱۲۰.

۱۹. زارعی، محمدحسین (۱۳۹۸). «نقش نهادهای دینی در حکمرانی مطلوب اسلامی». فصلنامه حکومت اسلامی. سال بیست و چهارم، شماره ۲، صص ۷۳-۹۲.
۲۰. زاهدی، سید محمد (۱۴۰۱). «نظارت شوراهاى دینی در عربستان سعودی». فصلنامه مطالعات خلیج فارس. سال هشتم، شماره ۴، صص ۱۸۵-۲۰۵.
۲۱. ساعی، احمد (۱۴۰۰). «کارکرد شورای نگهبان در تطبیق قوانین با شرع». فصلنامه مجلس و راهبرد. سال بیست و هشتم، شماره ۱۰۵، صص ۱۷۵-۱۹۴.
۲۲. سجادی، عبدالقیوم (۱۳۹۹). «تأثیر تفاسیر سخت‌گیرانه شریعت بر مشارکت عمومی». فصلنامه علوم اجتماعی. سال چهل و هفتم، شماره ۳، صص ۱۴۱-۱۶۰.
۲۳. سروش، عبدالکریم (۱۳۷۸). قبض و بسط تئوریک شریعت. تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
۲۴. شریف‌زاده، فتاح (۱۳۸۵). «حکمرانی مطلوب؛ از مفهوم تا شاخص». فصلنامه مدیریت دولتی. شماره ۱، صص ۲۳-۴۸.
۲۵. شریعتی، علی (۱۴۰۱). «اصول عدالت در احکام جزایی اسلام». فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی. سال چهاردهم، شماره ۱، صص ۱۹۵-۲۲۰.
۲۶. شریعتی، علی (۱۴۰۱). «نقش نهادهای دینی در نظارت بر حکمرانی در کشورهای اسلامی». فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی. سال سیزدهم، شماره ۴، صص ۱۸۵-۲۱۰.
۲۷. شاهدی، محمد (۱۳۹۹). «تفسیر آموزه‌های دینی و تأثیر آن بر ساختار حکومتی». فصلنامه حکمت و فلسفه. سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۱۶۳-۱۸۰.
۲۸. شاهدی، محمد (۱۴۰۱). «نقش علمای اهل سنت در نظارت بر دولت در مصر». فصلنامه مطالعات جهان اسلام. سال نهم، شماره ۳، صص ۱۴۱-۱۶۰.
۲۹. صادقی، محمود (۱۴۰۰). «دادگاه‌های دینی یهودی در اسرائیل». فصلنامه مطالعات خاورمیانه. سال بیست و نهم، شماره ۲، صص ۱۶۳-۱۸۵.
۳۰. عاملی، سید حسن (۱۳۹۹). «نقش دارالافتاء و الازهر در نظام حکومتی مصر». فصلنامه مطالعات آفریقا. سال یازدهم، شماره ۱، صص ۱۶۵-۱۸۰.
۳۱. عارف، محسن (۱۳۹۸). «چالش‌های اجرای ناقص شریعت بر عدالت اجتماعی». فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی. سال بیست و پنجم، شماره ۱، صص ۹۵-۱۱۷.
۳۲. علوی، سید محمد (۱۳۹۹). «حکمرانی به مثابه چارچوبی برای اعمال قدرت». فصلنامه تحقیقات حقوقی. شماره ۸۵، صص ۴۳-۶۲.
۳۳. علی‌احمدی، علیرضا و همکاران (۱۳۹۵). «شاخص‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه برنامه عمران ملل متحد». فصلنامه مدیریت توسعه و تحول. شماره ۲۵، صص ۵۵-۶۸.
۳۴. فتحی، مصطفی (۱۳۹۹). «ابهام در تفسیر احکام شریعت و پیامدهای آن بر نظارت». فصلنامه مطالعات اسلامی. سال پنجاه و سوم، شماره ۲، صص ۸۵-۱۰۵.
۳۵. فتحی، مصطفی (۱۳۹۸). «نقش مراجع دینی در اقدامات قانونی علیه دولت». فصلنامه فقه اهل بیت. سال پانزدهم، شماره ۳، صص ۱۵۳-۱۷۰.
۳۶. فقهی، محمد (۱۳۹۰). «حکمرانی مطلوب در جوامع پیرو ادیان الهی». فصلنامه علوم سیاسی. سال چهاردهم، شماره ۲، صص ۳۹-۵۸.
۳۷. فرجی‌راد، عبدالرضا (۱۳۹۶). «حکمرانی مطلوب و نظریه نهادگرایی». فصلنامه اقتصادی. شماره ۵ و ۶، صص ۴۴-۶۰.
۳۸. فلانی، احمد (۱۴۰۲). مبانی حکمرانی. تهران: انتشارات سمت.

۳۹. قاسمی، فرجالله (۱۳۹۹). «چالش‌های اجرای تحریف‌شده شریعت بر نظارت و عدالت». فصلنامه نقد و نظر. سال بیست و پنجم، شماره ۱، صص ۱۶۵-۱۸۵.
۴۰. قربانی، محمد (۱۴۰۰). «محدودیت نقش حاخام اعظم در نظارت بر دولت اسرائیل». فصلنامه ادیان و مذاهب. سال نهم، شماره ۴، صص ۱۶۳-۱۸۰.
۴۱. کاظمی، سید علی (۱۳۹۸). «اختیارات و نظارت ولی فقیه در جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی. سال شانزدهم، شماره ۵۶، صص ۱۶۵-۱۸۵.
۴۲. کاویانی، محمد (۱۳۹۸). «خطمشی‌گذاری معنوی رهبران دینی و تقویت ارزش‌های اخلاقی». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. سال چهاردهم، شماره ۱، صص ۸۷-۱۰۰.
۴۳. کاویانی، محمد (۱۳۹۹). «دادگاه‌های دینی یهودی (بیت دین) در اسرائیل». فصلنامه مطالعات حقوق بشر. سال دهم، شماره ۲، صص ۱۸۵-۲۰۵.
۴۴. کاپلستون، فردریک (۱۳۶۸). تاریخ فلسفه، جلد دوم. ترجمه سید جلال الدین مجتوبی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۴۵. کمالی، مسعود (۱۴۰۱). «شخصیت‌ها و نهادهای دینی در ساختار حکومت کشورهای اسلامی». فصلنامه پژوهش‌های حقوق عمومی. سال بیست و یکم، شماره ۱، صص ۸۵-۱۰۵.
۴۶. کمالی، مسعود (۱۴۰۱). «حکمرانی خوب در اسلام بر اساس اصول الامانه و العدالت». فصلنامه مطالعات اسلامی. سال پنجاه و پنجم، شماره ۳، صص ۱۶۳-۱۸۵.
۴۷. کمیسیون حکمرانی جهانی (۱۹۹۵). گزارش ما: جامعه جهانی. ترجمه مؤسسه تحقیقاتی. تهران: نشر نی.
۴۸. محمدی، ابوالفضل (۱۳۹۸). «تعریف حکمرانی و اشاره به قواعد اعمال قدرت». فصلنامه دانش حقوق عمومی. شماره ۱۲، صص ۲۹-۴۸.
۴۹. محمدی، ابوالفضل (۱۴۰۰). «تأثیر شریعت اسلامی بر حکمرانی مطلوب در کشورهای اسلامی». فصلنامه پژوهش‌های حقوقی. سال بیستم، شماره ۲، صص ۶۵-۸۵.
۵۰. محمدی، ابوالفضل (۱۴۰۱). «ترویج اصول عدالت و انسجام اجتماعی توسط رهبران دینی». فصلنامه اخلاق اسلامی. سال دهم، شماره ۱، صص ۱۸۵-۲۰۵.
۵۱. محمدی، ابوالفضل (۱۳۹۸). «جدایی دین و سیاست در کشورهای مسیحی». فصلنامه مطالعات ادیان. سال هفدهم، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۹۰.
۵۲. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۸). نظریه سیاسی اسلام. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۵۳. مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). جهان بینی اسلامی. تهران: انتشارات صدرا.
۵۴. مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). حکومت در اسلام. تهران: انتشارات اسلامی.
۵۵. مهدوی، سید محمد (۱۴۰۰). «تأثیر شریعت اسلامی بر شفافیت و عدالت در حکمرانی». فصلنامه تحقیقات حقوقی. سال بیست و چهارم، شماره ۱، صص ۱۳۱-۱۵۵.
۵۶. مهدوی، سید محمد (۱۳۹۸). «نقش مشورتی الازهر در نظام حکومتی مصر». فصلنامه مطالعات آفریقا. سال دهم، شماره ۴، صص ۱۹۹-۲۱۵.
۵۷. مهدوی، سید محمد (۱۴۰۰). «حکمرانی خوب در اسلام به مثابه یک وظیفه اخلاقی». فصلنامه فلسفه اخلاق. سال نهم، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۹۵.
۵۸. میرزایی، حسین (۱۳۹۹). «نقش مؤسسات تخصصی مستقل در ساماندهی امور اسلامی». فصلنامه مطالعات مدیریت عمومی. سال ششم، شماره ۲۲، صص ۱۱۹-۱۴۰.
۵۹. میرزایی، حسین (۱۳۹۸). «نظارت حاخام اعظم در زمینه‌های مذهبی و اخلاقی». فصلنامه ادیان و مذاهب. سال هفتم، شماره ۳، صص ۱۹۹-۲۲۰.

۶۰. موسوی، سید رضا (۱۳۹۷). «کاهش شفافیت قوانین در پی تفسیرهای متفاوت از شریعت». فصلنامه مطالعات حقوقی. سال دهم، شماره ۴، صص ۱۱۱-۱۳۰.
۶۱. موسوی، سید رضا (۱۴۰۰). «نظارت ولی فقیه بر حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی». فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی. سال دهم، شماره ۳۶، صص ۱۸۵-۲۱۰.
۶۲. موسوی، سید رضا (۱۴۰۱). «نظارت نهادهای دینی بر فساد و سوءاستفاده سیاسی». فصلنامه مطالعات سیاسی. سال پانزدهم، شماره ۱، صص ۱۹۹-۲۲۵.
۶۳. ناصری، علی (۱۴۰۱). «نقش نظارتی دادگاه‌های دینی یهودی در مسائل هویتی». فصلنامه مطالعات قومی. سال دوازدهم، شماره ۳، صص ۱۷۵-۱۹۰.
۶۴. نجفی، محمدحسن (۱۴۰۰). «تأثیر قوانین اسلامی در مشارکت عمومی از طریق وقف و زکات». فصلنامه اقتصاد اسلامی. سال بیست و یکم، شماره ۱، صص ۱۷۵-۱۹۵.
۶۵. نجفی، محمدحسن (۱۳۹۹). «نقش شوراهای فقهی در بازنگری قوانین». فصلنامه فقه و اصول. سال چهل و هشتم، شماره ۲، صص ۱۹۹-۲۲۰.
۶۶. نجفی، محمدحسن (۱۴۰۰). «نظارت نهادهای دینی بر حاکمیت مؤثر و اعتماد عمومی». فصلنامه علوم سیاسی. سال بیست و چهارم، شماره ۳، صص ۱۸۵-۲۰۵.
۶۷. نصر، سید حسین (۱۳۸۰). دین و نظم طبیعت. ترجمه انشاءالله رحمتی. تهران: نشر نی.
۶۸. نظری، منوچهر (۱۳۹۰). «شاخص‌های حکمرانی مطلوب اسلامی». فصلنامه علوم سیاسی. شماره ۲۴، صص ۷۵-۹۵.
۶۹. ولی‌پور، حسین (۱۴۰۱). «محدودیت نقش نهادهای دینی در نظارت بر دولت در کشورهای مسیحی». فصلنامه مطالعات اروپا. سال نهم، شماره ۱، صص ۱۱۹-۱۴۰.
۷۰. هاشمی، سید محمد (۱۳۹۲). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. جلد دوم. تهران: نشر میزان.
۷۱. هویدا، علی (۱۳۸۲). «حکمرانی مطلوب: اصطلاحی هنجاری و انعطاف‌پذیر». فصلنامه برنامه و توسعه. سال هشتم، شماره ۲، صص ۷۰-۸۵.

72. Hood, Christopher (1991). "A Public Management for All Seasons?". Public Administration. Vol. 69, No. 1, pp. 3-19.
73. International Monetary Fund (IMF) (1996). Good Governance: The IMF's Role. Washington, D.C.: IMF.
74. United Nations Development Programme (UNDP) (1997). Governance for Sustainable Human Development. New York: UNDP.
75. World Bank (1989). Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth. Washington, D.C.: The World Bank.
76. World Bank (1992). Governance and Development. Washington, D.C.: The World Bank.